

Tóth Olga:
**Családformák és együttélési minták a mai magyar
társadalomban**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Tóth Olga (1997): „Családformák és együttélési minták a mai magyar
társadalomban” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak
helyzetéről, 1997*, Lévai Katalin, Tóth István György, (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek
Titkársága, Pp. 73–85.

Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban

Tóth Olga

Bevezetés

A magyar társadalomban a család tradicionálisan fontos helyet foglalt el. Az elmúlt évtizedek szociológiai és demográfiai vizsgálatai (Kamarás, 1995) bizonyították, hogy az emberek számára a család fontosabb, mint az élet egyéb területei (munka, szabadidő, egyéb társas kapcsolatok stb.). Ez nemcsak azok esetében volt így, akik éppen házasságban, családban éltek, hanem azok esetében is, akiknek családi állapota egyedülálló volt. A család fogalmához általában pozitív jelentés tapadt, a házasságokat általában másoknál boldogabbnak tartották az emberek, emellett a köztudatban a család a szolidaritás legfontosabb (ha nem éppen az egyetlen) színtere volt (Pongráczné, 1994; S. Molnár, 1994; Tóth, 1994a.). A szűkebb család fogalma szorosan összekapcsolódott a házassággal és a gyermekneveléssel. Úgy tűnik, az ideálok szintjén az emberek számára a család házasságban élő és egy-két gyereket nevelő párban testesült meg.

Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a család, a házasság általánosan pozitív megítélése napjainkban változóban van. Emellett, a család, mint társadalmi intézmény számos válsággal is küzd. A válságjelenségek megnyilvánulnak olyan tényekben, hogy egyre kevesebb a hagyományos, ideálisnak tekintett családmódban élők aránya, hiszen csökken a házasságkötések száma; változatlanul magas arányú a válás; a csökkenő termékenység mellett egyre több gyermek születik házasságon kívül. Emellett a családi élet válságával minden bizonnyal szorosan összefüggenek olyan jelenségek is, mint az alkoholizmus, a különféle pszichiátriai betegségekben szenvedők, a veszélyeztetett gyerekek vagy az öngyilkosok magas száma.

A rendszerváltás óta eltelt időszakban tovább folytatódott a családformák és együttélési minták 80-as években elindult átalakulási folyamata. A magyar családok válási és termékenységi magatartása már az előző időszakokban megfelelt a nyugat-európai trendeknek, de az utóbbi évtizedben jelentős változások következtek be a házasság, az együttélés, a házasságon kívüli szülés területén is. A továbbiakban ezeket a jelenségeket mutatjuk be elsősorban a nők szemszögéből.

Családi állapot

A családformák, együttélési minták elemzését érdemes a népesség családi állapot szerinti megoszlásával kezdeni, hiszen ez a legáltalánosabban használt átfogó kategorizálás.

1. táblázat

Magyarország népessége családi állapot szerint 1949–1995 között

	Férfiak				Összesen
	Nőtlen	Házás (a 15 éves és idősebb férfiak százalékában)	Özvegy	Elvált	
1949	30,6	64,6	3,9	0,9	100,0
1970	24,7	69,9	3,2	2,2	100,0
1980	22,0	70,8	3,5	3,7	100,0
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	100,0
1995	29,1	60,0	3,9	7,0	100,0

	Nők				Összesen
	Hajadon	Házás (a 15 éves és idősebb nők százalékában)	Özvegy	Elvált	
1949	22,7	59,1	16,6	1,6	100,0
1970	17,2	63,8	15,2	3,8	100,0
1980	13,8	64,3	16,3	5,6	100,0
1990	15,9	58,1	17,8	8,2	100,0
1995	19,2	53,7	18,1	9,0	100,0

Forrás: Klinger (1996.)

A táblázat adatai rávilágítanak a házasság, illetve a házasság nélküli együttélési állapot fontosságának változására az elmúlt 50 év során. A 15 éves és idősebb népesség körében a nőtlenség és hajadonok aránya a legmagasabb 1949-ben és 1995-ben volt (30,6% és 29,1% a férfiak és 22,7% és 19,2% a nők esetében). A nőtlenség és hajadonok magas aránya a 40-es évek végén részben az előző évtizedek házassági szokásaiból, részben a II. világháború miatt elhalasztott házasságkötésekből következik. A 90-es évek közepén a nőtlenség és hajadonok emelkedő száma a házassághoz fűződő megváltozott viszonytal magyarázható, mint erre a későbbiekben részletesebben kitérünk. Az özvegyek aránya a férfiak esetében az egész időszak alatt lényegében nem változott (3,5% körül volt), a nők esetében 1949-ben elért egy csúcsot (16,6%) a háború hatására, majd a 70-es évek közepétől a férfiak mortalitási adatainak romlásával emelkedni kezdett. Így ma nagyjából minden hatodik 15 éves és idősebb nő özvegy családi állapotú. Az elvált férfiak aránya hétszeresére, a nőké 5 és félszeresére nőtt 1949 óta, ami világosan utal a válás elterjedtségére, illetve társadalmi elfogadottságának növekedésére.

A házasságban élők aránya az 1960 és 1980 közé eső húsz éves időtartamban volt kiemelkedően magas. A férfiak esetében ekkor tapasztalható 70% körüli és a nők esetében a 64% körüli házas arány arra utal, hogy a közvélemény szemében ezekben az évtizedekben a fiatal felnőttek számára a házasság volt a normálisnak tekintett családi állapot.

Házasodás

A házasodási szokások változásának és ezek főbb magyarázó okainak bemutatását a következő táblázat elemzésével kezdjük.

2. táblázat

A házasságkötések főbb mutatói, 1948–1995 között

Év/évek átlaga	száma	Házasságkötések		
		1000 lakosra	ezer 15 éves férfira	és idősebb nőre
1948–49	102 765	11,2	88,8	66,6
1950–59	98 235	10,2	93,2	69,3
1960–69	89 523	8,8	84,2	61,6
1970–79	97 097	9,2	80,4	61,4
1980–89	72 854	6,9	58,0	43,5
1990	66 405	6,4	47,4	35,9
1991	61 198	5,9	42,3	32,3
1992	57 055	5,5	38,3	29,3
1993	54 099	5,3	35,4	27,9
1994	54 114	5,3	34,6	26,7
1995	53 463	5,2	33,5	25,8

Forrás: Csernákné (1996)

Történeti statisztikai idősorok, 1867–1992. I. kötet, Népeség-népmozgalom, KSH Budapest, 1992
Demográfiai Évkönyv évfolyamai.

A házasságkötések száma napjainkra az 1948–49-es évek több mint évi 100 ezres átlagához képest majdnem a felére, 54 ezer alá csökkent. Ez a csökkenés nemcsak a házasságkötések abszolút számában nyilvánul meg, hiszen míg az 1948–49-es években 1000 lakosra 11,2 házasságkötés jutott, addig ez az arány 1995-re már csak 5,2-t ért el.

Az 1948-49-es években részben a háború miatt elhalasztott házasságok megkötése, részben a háború által szétszakított családok újraformálódása miatt kiemelkedően magas volt a házasságkötések száma. A megfigyelt időszakban ekkor volt a legtöbb az 1000 lakosra jutó házasságkötés is. Az ötvenes évek elején folytatódott ez a tendencia, így a házasságkötések abszolút száma, valamint a 15 éves és idősebb népességre jutó házasságkötések száma ekkor is kiemelkedően magas volt. Ebben a jogi tényezők mellett (a házassági korhatár leszállítása) minden bizonnyal fontos

szerepe volt a megváltozott politikai rendszernek, valamint az ebből következő radikális gazdasági, társadalmi változásoknak is. Különösen kiemelendő itt a társadalmi mobilitás és a társadalmi struktúra átalakulásának hatása, ami együttjárt a nők tömeges munkábaállásával, nagymértékű földrajzi mobilitással és a tradicionális társadalmi normák fellazulásával, átalakulásával. A párválasztás az előző évtizedek hagyományaihoz képest szabadabb lett, a fiatalok jóval szélesebb társadalmi és földrajzi körből választhattak. Ugyanakkor ebben az időben a család, a házasság értéke (még) nem kérdőjeleződött meg. Mindezen hatások együttesen alakították az ötvenes évek közepéig tartó házassági fellendülést.

Az ötvenes évek második felében bekövetkező viszonylagos mélyponthoz képest a házassági kedv a hatvanas évektől kezdve ismét nőtt, így a 70-es évek közepére az adatok ismét házassági csúcsot jeleznek. A házasságkötések abszolút száma megközelítette az ötvenes évek átlagát, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy házassági korbba jutottak az ötvenes években született nagyobb létszámú korosztályok. Mint az *1. táblában* láttuk, 1980-ra a 15 éves és idősebb férfi népességnek mindössze 22%-a, a nőknek pedig 13,8% nem házasodott meg még egyszer sem. Mindez együttjárt az átlagos házasságkötési életkor lejjebb tolódásával is. A korai és nagy számú házasságkötést előidéztek a gyermekvállalást ösztönző népesedéspolitikai intézkedések és a növekvő életszínvonal, melynek egyes elemei (elsősorban a lakás) a házas családi állapotúak számára voltak leginkább elérhetőek. Emellett nem elhanyagolható a közvélemény lassú átalakulása sem, amely a hetvenes években egyik részről kezdi elfogadni vagy legalábbis tudomásul venni, hogy a fiatalok korábban kezdik a szexuális életet, ugyanakkor ezt elsősorban a házasság keretein belül tartja helyesnek. Ily módon tehát a fiatalokat anyagi érdekeik, az uralkodó ideológia, valamint a szülői család normái is a korai és nagyszámú házasságra ösztönözték.

A hetvenes évek közepétől azonban megfordult az eddigi házassági trend és elkezdődött a házasságkötések számának csökkenése. Ennek következtében 1980 óta házassági hiány tapasztalható, azaz minden évben több házasság szűnik meg, mint ahány új házasságot kötnek. 1995-re már ezer 15 éves és idősebb férfira csak 33,5 házasság jutott (szemben a hetvenes évekbeli 80-nal), ezer 15 éves és idősebb nőre pedig a hetvenes évekbeli 61,4-hez képest csak 25,8.

A házassodásnak ez a trendje és a 90-es évek közepén tapasztalható alacsony aránya sok tényező együttes hatásával magyarázható. Ezek közül talán elsőként a házassodás időzítését kell kiemelni. Mint említettük, a hetvenes években az átlagos házassodási életkor és különösen az első házasság időzítése az egyébként is alacsonyhoz képest még korábbi életkorra tolódott. A hetvenes években a férfiak első házasságukat átlagosan 23,7 éves korukban, a nők pedig 21 éves korukban kötötték. A házasság korai életkorra időzítése abban is megnyilvánult, hogy a hetvenes években a nők 14–15%-a

férjhezment tizennyolcadik életéve betöltése előtt, 40%-a húsz éves koráig és 80%-a huszonöt éves koráig. A nyolcvanas évektől azonban fokozatosan emelkedni kezdett az első házasság időzítésének életkora, így napjainkra tizennyolc éves kor alatt a nők 4–5%-a, húsz éves korig pedig csak 18–20%-a megy férjhez (Csemákné, 1996). A házasodási életkor feljebb tolódása kétségkívül összefüggésben áll a nők iskolai végzettségének emelkedésével, ezen belül is a középfokú és felsőfokú végzettséget adó iskolákba való tömeges beáramlásukkal. A nők iskolázottságának emelkedése több csatornán át is halasztólag hat a házasságkötésekre (Blossfeld–Jaenichen, 1990; Tóth, 1994b.). Egyrészt az iskolában töltött évek alatt a fiatal nő státusza nem illeszkedik a házas nő hagyományos státuszához, tehát a többség csak legmagasabb (nappali) iskolai végzettségének megszerzése után megy férjhez. A közvélemény számára is az a „normális”, ha valaki csak iskolai befejezése után lép át az életút házas szakaszába. Másrészt az iskolázottság javítja a nők munkaerőpiaci esélyeit, növeli választási lehetőségeiket és azt is lehetővé teszi, hogy adott esetben ne fogadják el a házasság hagyományos formáját.

A kilencvenes évek alacsony házasodási trendjének egy másik oka az újránházasodás helyzetének megváltozása. Magyarországon a rossz halandósági viszonyok miatt a múltban sokan maradtak özvegyen és körükben tradicionálisan magas arányú volt az újránházasodás (az elváltak száma a század első felében nem volt számottevő). A válások számának emelkedésével az újránházasodók túlnyomó többsége napjainkra elvált családi állapotú.

3. sz. táblázat

Az először házasulók és az újránházasulók arányának alakulása 1950–1994 között

Év/évek átlaga	Ezer megfelelő családi állapotú népességre jutó házasságkötés					
	Nőtlen	Férfi Elvált	Özvegy	Hajadon	Nő Elvált	Özvegy
1950–59	92,5	272,3	45,1	114,8	114,8	10,9
1960–69	81,8	211,8	33,8	105,7	94,1	6,2
1970–79	83,0	128,9	22,6	115,6	70,8	4,3
1980–89	62,0	73,3	14,6	91,0	46,8	3,0
1990	53,3	46,4	10,3	74,8	32,4	2,1
1994	38,2	35,1	7,2	52,0	23,4	1,7

Forrás: Csemákné (1996)
Demográfiai évkönyv évfolyamai
Klinger (1992)

1994-ben, hasonlóan az előző évtizedekhez, az összes házasság mintegy háromnegyede volt olyan, amelyben egyik fél sem volt még előzőleg házas. Ugyanígy viszonylag állandó, 14–16% az olyan házasságkötések aránya, ahol az egyik fél már házas volt előzőleg. Ugyanakkor, ha ezt az adatot együtt vizsgáljuk azzal a ténnyel, hogy a házasságkötések száma a vizsgált időszakban közel felére csökkent (ld. 2. táblázat) beláthatjuk, hogy az újránházasodók száma

is erőteljesen csökkent a társadalomban. Még nyilvánvalóbbá válik ez, ha az ezer elvált családi állapotú férfira, illetve nőre jutó házasságkötések számának alakulását vizsgáljuk. Míg az ötvenes években ezer elvált férfira 270 házasságkötés jutott, a kilencvenes évek közepére ez az arány már csak 35 volt. Az ezer elvált nőre jutó házasságkötések száma az ötvenes évekbeli 115-ről 23-ra csökkent. Ez egyrészt azt jelenti, hogy jelentősen közeledtek egymáshoz az elvált férfiak és nők újraházasodási esélyei. Míg a hatvanas évekig az elvált férfiak esélye az új házasságra a nők esélyének kétszerese volt, a kilencvenes évek közepére a két nem esélyei kiegyenlítődték. Másrészt az adatok arra utalnak, hogy az elváltak a néhány évtizeddel ezelőthöz képest jóval kevésbé mutatnak hajlandóságot az újraházasodásra.

Az első házasságok megkötésének (esetleg végleges) halasztása, valamint az újraházasodások számának csökkenése együttesen jelzik, hogy a társadalom megítélése a házassággal kapcsolatban változóban van, vagy már meg is változott. Úgy tűnik, a házasság, mint a párkapcsolat preferált formája elvesztette kizárólagos fontosságát. Előtérbe kerültek, felnagyították a házasság negatívumai. Mind a fiatalabb generáció, akik még nem voltak házasok, mind a már elváltak számára a házassággal járó elköteleződés több hátrányt, mint előnyt hordoz. Ennek jelei mutatják egy 1994-ben végzett empirikus kutatás eredményei is (Tóth, 1994a.), amelynek adatai szerint a fiatalabb, iskolázottabb, városiasabb népesség az átlaghoz és a nyolcvanas évekhez képest is szkeptikusabban, kritikusabban áll a házassághoz.

A házasságnak, mint preferált párkapcsolatnak visszaszorulása természetesen gazdasági tényezőkkel is összefüggésbe hozható. Egyrészt a társadalomnak azok a rétegei, akik a rendszerváltás nyerteseinek (vagy legalábbis nem veszteseinek) nevezhetők, „megengedhetik maguknak”, hogy az egyedülálló (vagy mint erre a későbbiekben kitérek, az együttélő, de nem házasodó) családi állapotot válasszák. Ők azok, akik egy keresetből is fenn tudnak tartani egy lakást és egy normálisnak tekintett életszínvonalat, ennek következtében nem szorulnak rá a házasság nyújtotta anyagi biztonságra. A nők növekvő iskolázottsága itt is fontos szerepet játszik, hiszen közülük is egyre többen kerülnek ebbe a társadalmi rétegbe. Ez a réteg, amely kétségkívül az utóbbi évtized „terméke” igen hasonlít a nyugati országok jól kereső és hasonló családi formát választó középrétegeihez.

A házasság halasztásának, illetve esetleges egyáltalán meg nem kötésének egy másik gazdasági jellegű oka a társadalom másik végpontján, az elszegényedő rétegeknél keletkezik. A munkanélküliség a pályakezdőket az átlagosnál lényegesen magasabb arányban sújtja, így ezeknek a fiataloknak családalapítása önálló kereset nélkül a bizonytalan jövőbe tolódik. Az 1996-ban a KSH által végzett Mikrocenzus adatai alapján az átlagos családnagyság a nyolcvanas évekbeli csökkenéshez képest ismét emelkedett. Mivel a termékenység időközben tovább csökkent, a családok emelkedő létszáma abból adódik, hogy a fiatalok későbbi életkorban válnak

ki a szülői családból, a felnőtt gyerekek gyerek státuszban élnek tovább szüleikkel. Az 1992–93-ban végzett európai termékenység és családvizsgálat adatai szerint (Kamarás 1995) a szülői ház elhagyásának medián életkora a nők esetében fokozatosan feljebb tolódik. Míg az 1951–52-ben született nőknél 20,9 év, az 1968–72 között születetteknél 21,9 év. A férfiak esetében nincs ilyen elmozdulás, ott 24–24 és fél éves kor körüli ez az érték.

Házasság nélküli együttélések

A házasság népszerűségének csökkenése összefügg azzal is, hogy a társadalomban az élettársi kapcsolat megítélése, elfogadottsága is sokat változott. A nyugat-európai országokhoz képest Magyarországon még ma is alacsony az élettársi kapcsolatok száma és aránya a tartós párkapcsolatokon belül, de különösen így volt ez az előző évtizedekben. Ez a fajta párkapcsolat hosszú ideig a társadalom alsó rétegeihez kötődött, illetve bizonyos társadalmi rétegek esetében (mint özvegyek, illetve elváltak) a közvélemény tudomásul vette ezt az együttélési formát. Az élettársi kapcsolatok számának növekedése ellen hatottak gazdasági tényezők (elsősorban a lakáshozjutás lehetősége), jogi tényezők és nem utolsósorban a társadalom értékítélete, amely – összefüggésben a házasság magasra értékelésével – nem tartotta helyesnek a házasság nélküli együttélést. A rendszerváltás óta eltelt idő azonban gyengítette ezeknek a tényezőknek hatását, így az élettársi kapcsolat fokozatosan elfogadott párkapcsolattá válik a házasságot még nem kötött fiatalok esetében is. A Mikrocenzus adatai szerint az élettársi kapcsolatban élők száma az 1990. évi 125 ezerrel 1996-ra 180 ezerre nőtt, ami a házaspáros típusú családok 7%-át teszi ki. Különösen magas az együttélők aránya a fiatalabb korosztályokban. A 15–19 éves, párkapcsolatban élő nők közül 1994-ben minden harmadik élettársi viszonyban él (ez az arány a nők hasonló csoportjában 1980-ban 3% volt). A 20–24 éves és párkapcsolatban élő nők közül 15% él élettársi viszonyban a kilencvenes évek közepén, míg 1980-ban ez az arány mindössze 1% volt (Klinger, 1996).

Emellett valószínűsíthető, hogy azok aránya, akik életük során hosszabb-rövidebb ideig éltek élettársi kapcsolatban, a makrostatisztikai adatfelvételekben megjelenőnél magasabb lehet. Ezt támasztja alá az az adat is, hogy az 1994-ben felvett ISSP vizsgálatban a megkérdezett házások 16%-a élt együtt házasságkötése előtt jelenlegi partnerével. A férfiak esetében ez az arány 17,4%, a nők esetében pedig 14,4%. Legmagasabb arányban a 25–29 éves házások éltek együtt már házasság előtt (49,4%), utánuk következnek a 24 éves és fiatalabb házások (37,5%). A 30 és 49 év közötti házások 20%-a élt együtt házastársával már a házasságkötés előtt, az ötven évnél idősebbeknek pedig 6%-a. Tehát a házasság előtti együttélés a ma házasságban élők közül elsősorban a 25–29 évesek csoportjában általános. Minden korcsoportban elterjedtebb volt a házasság előtti együttélés a férfiak, mint a nők körében.

Egy másik kérdés azt tudakolta, hogy a megkérdezett valaha élt-e együtt olyan partnerrel, akivel nem házasodott össze. Ezen kérdés alapján is a 24–29 éves korosztály az, amelyik legnagyobb arányban (15,6%) élt olyan élettársi viszonyban, melyből nem lett házasság. Ebben a korosztályban a nők körében valamivel elterjedtebb volt az élettársi viszony, hiszen közülük 17%-nak, a férfiak közül pedig 14%-nak volt valaha, vagy volt a megkérdezés időpontjában is élettársa. A 30–49 évesek közül 13,8% élt már élettársi viszonyban. A 24 évesnél fiatalabb korosztály 10%-os értéke azt jelzi, hogy nekik még „nem volt idejük”, illetve önálló lakás híján lehetőségük élettársi kapcsolatot létesíteni. Hasonló eredményeket mutatnak az európai termékenység és családvizsgálat adatai, melyben 18–41 éves nőket és 20–44 éves férfiakat kérdeztek meg (Kamarás, 1995). Ennek alapján az 1951-52-es években született nők közül 19 éves koráig létesítette első partnerkapcsolatát (házasság, illetve élettársi kapcsolat) 44,3% és ebből minden tizenötödik volt házasság nélküli együttélés. Az 1973–74-ben született nők 22,4%-a létesített 19 éves koráig partnerkapcsolatot és ezen kapcsolatok fele volt csak házasság. Látható tehát, hogy minél fiatalabb egy nő, annál későbbre tolódik első partnerkapcsolata, ugyanakkor annál valószínűbb, hogy ez a kapcsolat házasság nélküli együttélés lesz.

Azok, akik nem élnek házasságban, illetve élettársi kapcsolatban és egyedülálló családi státuszúak, meglehetősen vegyes csoportot alkotnak. Ez a családi státusz, attól függően, hogy özvegyülés, válás, vagy a házasságkötés halasztása útján jön létre, különféle társadalmi helyzetet takarhat. Az özvegyesség alapvetően eltér a másik két családi státusztól, hiszen nem önkéntes választás útján jön létre. Az 1996-os Mikrocensus adatai szerint a 15 éves és idősebb nők 19%-a, a férfiaknak pedig 4%-a volt özvegy családi állapotú. „1994-ben a megszűnt házasságok 54 százalékában a feleség maradt özvegyen, 19 százalékában a férj özvegyült meg, a házasságok 27 százaléka pedig válással szűnt meg.” (Csernákné, 1996) Mivel a férfiak halandósági viszonyai a nőkéknél rosszabbak, az özvegy családi állapot elsősorban a nőkre jellemző. Ráadásul a férfiak halandósági mutatói folyamatosan romlanak, így a nők özvegyülési gyakorisága a hatvanas évek óta növekszik. A kilencvenes évek közepén ezer 15 éves és idősebb házas nőre 20 özvegyülés jutott, míg a hatvanas években ez az arány 12 ezrelék volt. Az özvegyesség a nők esetében gyakran párosul a szegénységi küszöb alá való lecsúszással. Elsősorban az idős korban megözvegyülő nők kerülnek nagy eséllyel a szegények és ezen belül is a tartósan szegények közé (Andorka–Spéder, 1997). Az özvegyek növekvő száma társadalmunkban a szegénység mellett egyéb problémákat is felvet. Mint a 3. táblázat adataiból látható, a nőknél igen alacsony szinten van és a férfiak esetében is jelentős mértékben csökkent az özvegyek újránházassági aránya. Az ötvenes években ezer özvegy nőre még 11 házasságkötés jutott, a kilencvenes évek közepére ez már 2 alá csökkent. Ezer özvegy férfira az ötvenes években még 45 megkötött házasság jutott, napjainkra ez 7 körül van. Aki tehát megözvegyült, nagy eséllyel nem köt

újabb házasságot. Ennek részben életkori-demográfiai okai vannak, hiszen az özvegyek 79%-a 60 év feletti. A fiatalabb korban özvegyen maradtak esetében az érzelmi okok mellett jelentős szerepet játszanak az anyagi okok is (özvegyi juttatástól való elesés) abban, hogy a többség tartózkodik az újabb házasságkötéstől.

A házassággal szemben valóságos alternatíva a tudatosan vállalt egyedülálló státusz. Mint a házasodás időzítése kapcsán már említésre került, a legfiatalabb felnőtt korosztály egy markáns csoportja halasztja házasságkötését. Többségük elsősorban anyagi okokból a szülők háztartásában marad tovább, őket a statisztika „gyerek” státuszúként veszi számba. Kisebbségük, mint a rendszerváltás jól képzett és jól fizetett szakembere vagy vállalkozója önálló lakást tart fenn. Az ebbe a csoportba sorolhatók egy része a házasság nélküli együttélést választja, más részük azonban tartós partnerkapcsolat, illetve együttélés nélkül él. Ennek a rétegnek száma társadalmunkban olyan csekély, hogy a makrostatisztikai számbavételekkel nehezen kimutathatóak. Ugyanakkor társadalmi hatásuk a modellnyújtás miatt vélhetőleg nagy, mivel a tömegkommunikáció is valóságos számuknál nagyobb arányban mutatja be ezeket a házasodásra, partnerkapcsolatra „időt szakítani nem tudó” fiatal szakemberek életstílusát. Az 1994-es ISSP család vizsgálatban számos jele volt annak, hogy a fiatal, magasan iskolázott, városi nők az átlagnál és még a hasonló státuszú férfiaknál is szkeptikusabban viszonyulnak a házasság intézményéhez. (Tóth, 1994a.) Mindez arra utal, hogy a fiatal nők egy része számára az egyedülálló családi státusz választás és nem kényszer eredménye. Ennek a ténynek számos konzekvenciája lehet a jövőben. Témánk szempontjából kiemelendő a házasságon kívüli szülések számának növekedése. Míg a nyolcvanas években az összes gyerek kevesebb mint 10%-a született házasságon kívül, 1990-ben már 13%, 1995-ben pedig 21%. Az összes első szülések közül pedig minden negyedik gyerek született házasságon kívül. Különösen a fiatalon, 20 éves kor alatt anyává váló nők esetében gyakori, hogy első gyermekük házasságon kívül születik. Emellett az egyedülállók arányának növekedése a fiatal korosztályban azt is valószínűsíti, hogy tovább csökken a termékenység, hiszen az állandó partnerkapcsolatot nem létesítő, vagy legalábbis halasztó nők összességében kevesebb gyermeket fognak világra hozni életük során, mint a fiatalabb korban házasságra lépők.

Válás

A mai magyar társadalom családformái és együttélési mintái között fontos helyet foglal el a válás, az elvált családi állapot. Az elvált családi állapotban élők aránya a népességben belül évtizedek óta emelkedőben van, mint az 1. táblázat adatai mutatták. A válások időbeli alakulására vonatkozó adatokat a 4. táblázat tartalmazza.

A válások főbb mutatói, 1938–1995 között

Év/évek	száma	Válások	
		1000 fennálló házasságra/házasságkötésre	
1938	5 754	–	77,5
1949	12 556	5,8	116,5
1950–59	14 032	5,8	144,0
1960–69	19 474	7,4	217,3
1970–79	25 671	8,3	265,3
1980–89	27 940	10,3	384,4
1990	24 888	9,9	374,8
1991	24 433	9,8	399,2
1992	21 067	8,8	379,0
1993	22 350	9,2	413,1
1994	23 417	9,8	432,7
1995	24 857	10,5	464,9

Forrás: Csernákné (1996.)
Demográfiai Évkönyv évfolyamai
Történeti statisztikai idősorok (1992.)

A válások száma Magyarországon a II. Világháború után gyors ütemben emelkedett. Az 1949-es évben már több mint 12 ezer pár vált el és ez a szám a hetvenes évekre megduplázódott, ekkor érve el a válások száma a legmagasabb értéket. Mint a házasságkötések számának elemzésekor láttuk, a hetvenes évek elején kiemelkedően sok házasságot kötöttek, és a válások ugyanezen évtizedben, illetve a következőben elsősorban ezeket, a fiatalon kötött házasságokat érintette. Tehát a hetvenes-nyolcvanas években kettősség érvényesült a családformák megítélésében, mivel egyrészt a társadalom, a közvélemény, a család elvárta, hogy a fiatalok házasságot kössenek, másrészt nem bánta, elfogadta, hogy a házasságok jelentős része válással végződött. Ebben a korban a házasság, az „asszonynev” – ahogy a korabeli női sajtó emlegette – önértékkel bírt.

A válások száma a kilencvenes években az 1992–93-as években tapasztalható csökkenést leszámítva évi 24 ezer körül mozgott. Mivel ebben az időszakban a házasságkötések száma csökkent, így az 1000 házasságkötésre jutó válások aránya folyamatosan növekedve 1995-re már elérte a 464-et. A demográfusok által számolt teljes válási arányszám alapján, ha a jelenlegi válási arányszámok fennmaradnak, a kilencvenes évek közepén kötött a házasságoknak várhatóan közel egyharmada végződik válással. A házasságok 17-18%-a házasságkötéstől számított 10 éven belül felbomlik, ami abban is tükröződik, hogy mind a férfiak, mind a nők esetében a 20–29 évesek korosztályát érinti leginkább a válás. Emellett azonban a náluk idősebbek körében is magas a válással végződő házasságok aránya, hiszen 1995-ben a nők átlagos életkora váláskor 34,3 év, a férfiaké pedig 37,2 év. A válással végződő házasságok háromnegyed részében gyerekek is vannak, tehát a közös gyerek léte nem gátolja meg az embereket abban, hogy házasságukat felbontsák.

A válások számának emelkedése, illetve tartósan magas szinten maradása összefügg azokkal a gazdasági, társadalmi és jogi változásokkal, melyek az elmúlt évtizedekben bekövetkeztek. A nők tömeges munkába állása, a társadalmi- és földrajzi mobilitás, a válás jogi hátterének változtatása mind ebbe az irányba hatottak. Itt is meg kell említeni a nők iskolázottságának növekedését, ami megváltoztatja gazdasági helyzetüket, munkaerőpiaci esélyeiket, illetve formálja a tradicionális házassághoz való viszonyukat. Emellett, úgy tűnik, a rendszerváltással megindult változások egy része (tömeges munkanélküliség, társadalmi elbizonytalanodás, megélhetési nehézségek, és másik oldalról a vállalkozóvá válás, illetve a meggazdagodás lehetősége) szintén a házasságok egy részének stabilitását gyengítették.

A társadalmi-gazdasági okok mellett a válások számának magas szinten maradását a társadalom váláshoz fűződő megváltozott viszonya is erősíti. Az elmúlt évtizedek során a válás nemcsak elfogadottá vált, hanem egyúttal a leginkább ismert, leginkább preferált házassági konfliktus-megoldó stratégiává vált, mint ezt a már idézett ISSP vizsgálatok adatai alátámasztják (Tóth, 1994a). Figyelemre méltó, hogy a válásnak, mint konfliktus-megoldó stratégiának elfogadása inkább a középkorú és idősebb korosztály számára jellemző. Vizsgálatunkban minél idősebb volt a megkérdezett, annál inkább elfogadta azt az állítást, mely szerint „Általában a válás a legjobb megoldás, ha egy házaspár nem tudja megoldani a házasságban felmerülő problémákat”. Emellett ezt a véleményt a nők a férfiaknál magasabb arányban fogadták el.

Mint láttuk, a válás által megszűnő házasságok háromnegyed részében gyerek is van. A vélemények, attitűdök a valóságos viselkedésnek megfelelően alakulnak, azaz az elromlott házasságok felbontásának ma már nem látják akadályát az emberek akkor sem, ha az gyereket is érint. Erre vonatkozó kérdésünk („Egy gyermekes családban a szülőknek akkor is együtt kellene maradniuk, ha nem jönnek jól ki egymással”) erőteljesen házasságpárti és válás ellenes attitűdöt fogalmazott meg. Ezzel az állítással inkább az alacsonyabb végzettségűek értettek egyet. Általában valamennyi iskolai végzettségi csoportban a férfiak vallották magukénak ezt a nézetet. Ismét azt tapasztaljuk tehát, hogy a nők számára az elromlott házasságnak valóságos alternatívája a válás.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról, hogy a válás egyik fontos következményeképpen az elvált házastársak, illetve a válás által érintett gyerekek esélye megnő, hogy az átmeneti vagy tartós szegénységi csoportba kerüljenek (Andorka–Spéder, 1997). A társadalom többsége számára tehát továbbra is a (legalább) két kereset biztosítja a szegénység elkerülését. Ezt az emberek pontosan érzékelik is, hiszen az 1994-ben folytatott ISSP vizsgálatunk kimutatta, hogy az 1988 óta jelentősen nőtt azok száma, akik szerint a házasság legfőbb értéke az anyagi biztonság. Az, hogy ennek ellenére nő azok száma, akik nem ezt a családi formát választják, arra utal, hogy a házasság, mint intézmény van igen mély válságban a mai Magyarországon.

Összefoglalás

Ebben a fejezetben a családformák és együttélési minták utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásai álltak az elemzés középpontjában. Mind a demográfiai folyamatok, mind az attitűd vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy Magyarországon fokozatosan átalakultak ezek megítélése, elfogadottsága. A házasság, ami tradicionálisan elterjedt és magasra értékelt együttélési forma volt, érezhetően veszített népszerűségéből. A házassági életkor feljebb tolódását tapasztaljuk, tehát a fiatalok jelentős része az előző évtizedekhez képest halasztja házasságkötését. A fiatalok egy része így tovább marad gyerek státuszban a szülői házban, más részük viszont az élettársi viszonyt választja a házasság helyett. A házasságkötés nélküli együttélés napjainkban a fiatalok egy részének elterjedt együttélési formájává kezd válni. Az elváltak újraházasodása szintén csökkent, egyúttal közeledett egymáshoz a férfiak és nők esélye arra, hogy válás után új házasságot kössenek. A férfiak átlagosan korábbi halálózása, illetve rossz halandósági viszonyai miatt a nők jelentős része kerül élete utolsó éveiben özvegy családi állapotba. Az özvegyiség, annak anyagi, lelki és társadalmi következményeivel elsősorban tehát „női” probléma. A válások száma a kilencvenes években nem növekedett, de a házasságkötések számának csökkenése miatt az ezer házasságkötésre jutó válások száma folyamatosan nő. A vélemények, attitűdök szintjén megfigyelhetjük a házasság egyes értékeinek, fontosságának megkérdőjelezését, az élettársi viszony és a válás elfogadottságát. Ezek a folyamatok nem napjainkban kezdődtek, hanem többségük már a nyolcvanas években. A rendszerváltás tehát nagy valószínűséggel nem kiváltója, okozója ezeknek a változásoknak, inkább csak a folyamatok erősítője, továbbvivője.

Irodalom

- Andorka Rudolf – Spéder Zsolt (1997) Szegénység, in: Az ajtók záródnak (!) Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok TÁRKI, BKE 1997.
- Blossfeld, H. P. – U. Jaenichen (1990) Educational Expansion and Changes in Women's Entry into Marriage and Motherhood in FRG EUI Working Papers, Florence
- Csernák Józsefné (1996) Házasság és válás Magyarországon, 1870-1994 Demográfia, 1996. 2–3. szám. pp. 108–135
- Demográfiai Évkönyv évfolyamai KSH, Budapest
- Kamarás Ferenc (1995) Európai termékenységi és családvizsgálat Magyarországon Demográfia, 1995. 4. szám. pp. 309–339
- Kamarás Ferenc (1996) Születési mozgalom és termékenység Statisztikai Szemle, 74. évf. pp. 662–679
- Klinger András (1992) Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években Statisztikai Szemle 1992. 4-5. pp. 325–348
- Klinger András (1996) Magyarország népességfejlődése Statisztikai Szemle 1996. 8–9. pp. 629–661
- Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői KSH, Budapest 1996
- Pongrácz Tiborné (1994) Változások a Magyar családban INFO–Társadalomtudomány, 1994. 30. szám
- S. Molnár Edit (1994) Kisgyermekes szülők családi étellel kapcsolatos attitűdjei INFO–Társadalomtudomány, 1994. 30. szám

Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban

- Tóth Olga (1994a) A házassággal, a válással és az együttéléssel kapcsolatos attitűdök INFO-Társadalomtudomány, 1994. 30. szám
- Olga Tóth (1994b) Sociological and historical aspects of entry into marriage Journal of Family History 1994, Vol. 19 No. 4. pp. 351–368
- Történeti statisztikai idősorok, 1867–1992. I. kötet Néesség-népmozgalom, KSH Budapest, 1992